
A „másságról” alkotott kép a birodalmi Oroszországban – 1547–1917*

Az *Images of Otherness in Russia 1547–1917* címmel megjelent, három nagy egységből és összesen 19 fejezetből álló tanulmánykötet, a Finn Tudományos Akadémia támogatásával öt éven át folytatott projekt terméke, melynek címe a következő volt: „Ellenségkép és az ellenség attribútumai a forradalom előtti Oroszországban”. A könyv szerkesztői *Kati Parppei*, illetve *Bulat Rakhimzianov*: előbbi a University of Eastern Finland docense, míg utóbbi az University College Dublin PhD hallgatója. A kiadvány érdekessége, hogy a szerkesztők által jegyzett bevezetés mellett mindhárom nagyobb egységet megelőzően egy, a szűkebb kontextus alapproblémáit bemutató összefoglalás is helyet kapott a könyvben, amelyek szerzői az adott korszak kutatásának jeles képviselői.

Az általános bevezető részletesen taglalja a mű címében olvasható két fogalmat (*image*, *otherness*), mégpedig általános (kognitív, kulturális) és speciálisan orosz szempontból elemezve azokat: azaz bemutatja, hogy milyen univerzális emberi (pl. pszichológiai) tényezők vannak a másikról alkotott kép formálódásának, illetve milyen egyedi tényezők alakították ezeket orosz részről a különböző történelmi korszakokban. A kronológiai kezdőpontot (1547) IV. Iván cár rá koronázása képezi, míg az 1917-es záródátumot értelemszerűen a cárizmus bukása indokolja, de a XVI. század közepe elsősorban nem az orosz uralkodó új hatalmi státusának kinyilatkoztatása miatt fontos, hanem azért, mert ekkor, a Kazanyi Kánság (1552) és az Asztrahányi Kánság (1556) elfoglalása folytán jött létre a Moszkvai Fejedelemségből Oroszország, egy soknemzetiségű birodalomává válva, amely aztán hamarosan megkezdte Szibéria meghódítását.

* A recenzió a Nemzeti Közszerzői Egyetemen 2023-tól működő *Oroszország Története Kutatóműhely* programjának keretében készült.

A könyv első része a *Prototípusok teremtése* címet viseli és a tanulmányok a XVI. század második felétől a XVIII. század végéig terjedő évszázadokat fogják át. Ebben az időszakban a domináns választóvonal a „mi” (tehát az oroszok) és az „ők” közt egyértelműen a vallás volt. Az „orosz” identitás (azaz a *russzkij* mint jelző) lényegét az egyén vonatkozásában az *ortodox kereszténységhez* való tartozás, még pontosabban az *orosz ortodox egyházhoz* való tartozás fejezte ki. E pontosítás azért szükséges, mert a vallási identitás nemcsak a nyugati kereszténység vagy az iszlám vonatkozásában jelentett megkülönböztetést, hanem a többi ortodoxszal szemben is: ugyanis a más területekről érkező ortodoxokat Oroszországban második keresztisének vetették alá a XVII. század második fele előtt, ha ott kívántak maradni.

A XVI–XVII. században (sőt még azon túl is) a következő, egymást átfedő terminusok léteztek Oroszországban, amelyekkel a nem-orosz (azaz a nem orosz ortodox) népességet illetve a kormányzat: a nyugatról érkezőket összefoglaló néven *nyemci* (németek) néven emlegették, ez azonban általánosan az *északnyugat-európai protestánsokat* jelentette, tehát csak részben volt etnikai vonatkozása. A másik terminus, amely egyaránt lefedte a nyugatról érkező, tehát keresztény külföldieket, valamint a cárnem-ortodox hitű alattvalóit (legyenek azok az iszlám, vagy más vallás hívei, vagy akár animisták), akik a birodalom területi terjeszkedése révén váltak a cárnem-ortodox alattvalóivá, az *inozemci* (*másföldiek/ idegenföldiek*) volt; ugyanakkor ezzel párhuzamosan mindkét vonatkozásban használták az *inoverci* (*máshitűek*) szót is.¹

A XVIII. században azokat a *máshitűeket*, akik az orosz ortodox egyház tagjai lettek az áttérés folytán, az *újonnan megkereszteltek*

¹ E terminológiai kérdéseket magam is részletesen taglaltam két frissen megjelent írásomban is: “Muscovite ideology and the ‘Other’ in the town: Articles of the 1649 law code and the impact of local initiative,” In: Simon Dreher – Wolfgang Müller (szerk.): *Foreigners in Muscovy: Western Immigrants in Sixteenth and Seventeenth-Century Russia*. (New York: Routledge, 2022) pp. 80–95.; “Aspects of Relationships between Russians and Other Ethnic/Religious Groups Reflected in the Muscovite Law Code of 1649,” In: Przemysław Wiszewski (szerk.): *Legal Norms and Political Action in Multi-Ethnic Societies: Cohesion in Multi-Ethnic Societies in Europe from c. 1000 to the Present*. vol. III. (Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 2023) pp. 18–199.

(*novokrescennije*) terminussal illették. Ugyanakkor a század végére a vallási elem már némiképp háttérbe szorult az oroszok és a *máshitűek* megkülönböztetése kapcsán: ezt mutatja, hogy a *máshitűekre* immár a *másszületésűek* (*inorodci*) megjelölést használták (ez 1822-ben külön jogi kategória lett!), ami arra utalt, hogy az életmódbeli, nyelvi stb. különbségekre esetükben úgy tekintettek, hogy azok „eltüntethetők, akár asszimilációs politika, akár akkulturáció révén”.² Az iménti példák is bizonyítják, hogy a XVIII. században, különösen pedig a század második felében, a nemorosz népességet a kormányzat igyekezett különböző, a korábbiaknál már *specifikusabb kategóriák mentén* azonosítani, ami azonban nem jelentette az egymást átfedő jelentéssel bíró terminusok megszűnését, sem azt, hogy az ortodoxia mint az orosz identitás alapja elvesztette volna jelentőségét.

Ez vezet át a könyv következő részéhez, amely „*A belső mások*” *kategorizálása* címet viseli (mégpedig a kategorizálás tág értelmében), és amely a XVII. századtól a XX. század elejéig bezárólag tartalmaz esettanulmányokat, olyan témákban, mint például a Kaukázusról alkotott kép a birodalmi nézőpontú fotográfiában, vagy a birodalom különböző részein élő zsidó közösségek közti etnográfiai különbségek iránti érdeklődés a XX. század elején, amely kezdeményezés magától a nyugatosodott zsidó értelmiségtől származott.

A harmadik rész, „*A másik, a konfliktus és krízis időszakában*” címmel, a belső és külső ellenséggéppel foglalkozik a XIX. század utolsó évtizedeitől az 1917-ig terjedő időszakot dolgozva fel, olyan témákat tárgyalva, mint például a monarchia ellenségeinek megjelenítése az 1905-ös forradalmi krízist követő években, vagy éppen a külső ellenség állatok formájában történő szimbolizálása 1890–1905 közt (pl. Németország: kutya; Kína: sárkány; Japán: cápa, makimajom). A tanulmányokhoz ebben a részben nagyobb mértékben társulnak képek is, amelyek igen jól egészítik ki a szöveges leírást. Éppen ezért ennek az egységnek az egyik tanulmányából választottam egy olyan képet részletesebb bemutatásra, amely szélesebb érdeklődésre tarthat számot, és egyben jól visszaadja az írás lényegét.

² A *másszületésűek* mint jogi kategória bevezetése Szperanszkijhoz köthető, aki Szibéria őslakosaira használta azt, viszont a század végére már a birodalom nem-keresztény népeire vonatkozott: muszlimokra, buddhistákra, zsidókra, animistákra egyaránt.

Az 1905-ös forradalomra adott jobboldali monarchista reakció propagandájának egyik eszköze az 1906 elején Moszkvában létrehozott, Kancsuka (*Knut*) nevű satirikus heti magazin volt. A kiadvány sajátosságát az adta, hogy azon első magazinok egyike volt, amelyek kifejezetten a jobboldali politikai satíra szócsövének számítottak. A lap alapítója, Vlagyimir Olovenyikov, nemcsak az ún. Feketeszázak³ néven ismert szélsőjobboldali mozgalom aktivistájaként ismert, de tagja volt az Orosz Nép Szövetsége nevű, ultrakonzervatív monarchista pártnak is. Oleg Minyin tanulmánya (több más képi ábrázolás mellett) a Kancsuka magazin első számának címlapját közli és elemzi röviden ikonográfiai szempontból. E képet⁴ azért érdemes kiemelni, mivel jól megragadhatók rajta a XIX. századi orosz konzervativizmus alapelemei.

A kép tetején levő felirat, a Kancsuka, tehát a magazin neve, a feliratban pedig maga a jellegzetes orosz fenyítő eszköz képi ábrázolása is látható. Fent, jobb oldalon, egy további felirat közli, hogy ez a kiadvány első száma, egyúttal megjegyezve, hogy „bizonyára nem az utolsó az 1906-os évben”. A *lubok*-poszter⁵ műfajába sorolható kép címe a jobb alsó sarokban található, *Az ügyes kocsis* megnevezéssel, alatta pedig egy verses méltatás, amely a kocsis erényeit fejti ki – ő az igaztalanok réme, a rend barátja, akár reformról, akár problémák kezeléséről legyen szó –, aki pedig nem más, mint felismerhetően a konzervatív a miniszterelnök (1906–1911), Sztolipin. A kocsi ülésén Oroszország női alakban való allegorikus megszemélyesítése látha-

³ A kérdésre magyarul lásd: Bebesi György: *A feketeszázak. Az orosz szélsőjobb kialakulása és története a századelőn.* (Budapest, Magyar Ruszisztikai Intézet, 1999.)

⁴ A kép forrása: <http://www.stolypin.ru/muzeynye-eksponaty/knut.php> Letöltés ideje: 2023. 12. 14.

⁵ A *lubok* egyszerű kivitelű fametszetként, népi használatra szánt vallási témájú képes nyomtatványként indult a 17. században, amit aztán kézzel színezték vagy festettek. Először a 18. század második felétől tett szert nagyobb jelentőségre, amikor már a szórakoztató funkciója került előtérbe, virágkora pedig a 19. század volt, amikor a népi szórakoztatás meghatározó médiumává vált. A *lubok*-készítés technológiájának fejlődésével (különösen a litográfiai technika bevezetésével) a 19. század második felében, a *lubok* egyre inkább *plakát/poszter* jellegét öltötte, a 20. század elejére pedig olyannyira széleskörű elterjedtséget élvezett, hogy mondhatni „nemzeti” karaktervonássá vált. A *lubok* nemcsak a szórakoztatás, hanem a propaganda eszközeként is kiváló médiumként szolgált, és a patriotizmust is erősíthette, mint például a 19. század háborúiban.

tó, akit a hagyományos orosz viselet mellett a fejdíszébe írt felirat (*Rosszija*) azonosít. A kocsis előtt az orosz trikolor, melynek színeibe az *autokrácia*, *ortodoxia*, *népi(es)ség* szavakat írták. A triász, amit 1833-ban Szergej Uvarov művelődésügyi miniszter alkotott meg, mégpedig a francia forradalom „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” triászának ellenpontjaként, az orosz konzervativizmus ideálját foglalja össze. A trojka középső lova felett az „Oszthatatlan Oroszország” felirat szerepel. A kocsit és a lovakat fenyegető kutyák az autokrácia ellenségei, mint pl. az októbrista párt (a kép alján jobb oldalon), és ugyancsak ide tartozik a Sztolipin kezében levő kancsuka feletti nagy madár, amelyre az *anarchia* szó van írva, illetve a fán ülő madár, amelyen a *zsidó szövetség* felirat látható.

A képi ábrázolások Oroszországban a XIX–XX. században egyre nagyobb szerepet kaptak a „másik” megjelenítésében, ami érthető a képviséget erősen előtérbe helyező orosz kultúra vonatkozásában, és amely jellegzetesség az ikontiszteletből eredeztethető.

A kötet, gazdag tematikája és bő kronológiai keretei miatt nemcsak az identitás, hanem a politikai ikonográfia és a birodalom népei vonatkozásában követett orosz kormányzati politika iránt érdeklődők számára is hasznos olvasmányként szolgál.

Kati Parpei – Bulat Rakhimzianov: *Images of Otherness in Russia 1547–1917* [A másságról alkotott kép Oroszországban 1547–1917]. Boston, Academic Studies Press, 2023. 491 o.

Sashalmi Endre